

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Goran Halužan

**Internet kot orodje politične propagande in informiranja v času
osamosvojitve Slovenije**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Goran Halužan

Mentorica: izr. prof. dr. Tanja Oblak Črnič

**Internet kot orodje politične propagande in informiranja v času
osamosvojitve Slovenije**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Internet kot orodje politične propagande in informiranja v času osamosvojitve Slovenije

Internet danes predstavlja pomemben del družbenega, političnega in kulturnega okolja. Kot vsestransko uporaben medij nam je omogočil nove možnosti delovanja in ustvaril nove oblike komuniciranja, ki so danes že zakoreninjene v naši kulturi in vsakdanjem življenju. Tako je danes dostop do interneta na voljo vsem, medtem ko je v začetni fazi služil zgolj kot orodje za medsebojno povezovanje univerz in znanstvenih ustanov po svetu. V to mrežo so bili sprva v okviru Jugoslavije, kasneje Slovenije, vključeni tudi slovenske univerze in Institut Jožef Stefan. V času osamosvojitvene vojne za Slovenijo so vlogo informiranja svetovne znanstvenoraziskovalne sfere prevzeli slovenski raziskovalci in profesorji, ki so znotraj medmrežja posredovali informacije o dogajanju na slovenskih tleh. To delovanje je strogo obsodil srbski tiskani dnevnik Politika, ki je domnevno zlorabo interneta promoviral v duhu politične propagande. Tako ima internet vlogo obveščevalca na eni strani, na drugi pa služi kot motiv za politično propagando, kar skuša diplomatska naloga z analizo vsebine elektronske pošte in člankov iz dnevnikov Delo in Politika tudi argumentirano prikazati. Skozi analizo poizkušam orisati takratno dogajanje, v sklepu pa predstavim, kakšno vlogo je imelo obveščanje prek interneta pri osamosvojitvi in nadaljnjem razvoju interneta v Sloveniji.

Ključne besede: internet, informiranje, politična propaganda, osamosvojitvena vojna.

Internet as a tool for political propaganda and informing in the time of Slovenia's independence path.

Today internet represents a great part of social, political and cultural environment. Access to internet is nowadays available to everybody, while at the beginning it was used merely as a tool for mutual networking between universities and scientific institutions across the world. Parts of it were also – initially from Yugoslavia and later on from Slovenia – Slovene universities and The Jožef Stefan Institute. In the time of the war for the independence of Slovenia, Slovene researches and professors took over the role of informing the worldly scientific-research sphere, by transmitting information about what was happening on the Slovene soil through the network. This action was severely criticized by Serbian daily Politika, where the alleged abuse of internet was promoted in the spirit of political propaganda. Therefore internet has a role of informant on one side and on the other side it serves as a motif for political propaganda, which I am trying to argumentative show in this diploma thesis by analyzing the content of e-mails and articles, published in Slovenian newspaper Delo and a Serbian one Politika. Through the analyses I try to show what was happening then, in the conclusion I present the role of informing through the internet in the process of gaining independence and further development of the internet in Slovenia.

Key words: internet, informing, political propaganda, war for the independence.

Kazalo

1	Uvod.....	5
2	Politična propaganda.....	6
2.1	Opredelitev pojma politična propaganda.....	6
2.2	Cilji propagande.....	7
2.3	Vrste propagande.....	8
2.4	Informativno komuniciranje in propaganda.....	9
3	Internet kot politično orodje in orodje političnega komuniciranja.....	11
3.1	Prehod interneta v politični prostor.....	11
3.1.1	Politika znotraj interneta.....	12
3.1.2	Politika, ki vpliva na internet.....	12
3.1.3	Politična raba interneta.....	13
3.2	Politične funkcije interneta.....	13
4	Vloga interneta v času osamosvojitve.....	16
4.1	Začetki in razvoj interneta v Sloveniji.....	16
4.2	Zgodovinski kontekst osamosvojitve.....	18
4.3	Vpliv interneta na politike držav glede priznanja Slovenije.....	19
5	Propagandni in informativni vidiki internetnega komuniciranja v času osamosvajanja..	21
5.1	Letak in elektronska pošta.....	21
5.2	Pisanje časnika Politika.....	23
5.3	Poročanje slovenskega časopisa Delo.....	26
6	Zaključek.....	28
7	Literatura:.....	30

1 Uvod

Internet je dandanes postal zelo uporabno in razširjeno orodje tudi na političnem področju. Skoraj vsaka stranka in vlada je postala aktivna na internetu, internet pa predstavlja podaljšek njenega političnega delovanja (Resnick 1998, 49). Prav tako ima internet tudi vlogo alternativnega medija, prek katerega se ponujajo informacije in interpretacije o svetu, ki jih drugače ne bi izvedeli, ter informacije o svetu, ki jih preprosto ne bomo našli nikjer drugje (Atton 2002, 12). Primerov takšne uporabe interneta je vedno več, eden nedavnih takšnih primerov uporabe pa je tudi obveščanje libijskega mladinskega gibanja o dogajanjih v Libiji prek Twitterja (BBC 2011). Danes si to lahko predstavljamo, marsikdo pa ne ve, da so bili slovenski uporabniki interneta iz znanstvenoraziskovalne sfere že v času osamosvojitvene vojne aktivni na področju obveščanja tujine o dogajanju na slovenskih tleh prek interneta. Gre za enega prvih takšnih primerov, kjer je internet uporabljen kot alternativni vir obveščanja, s tem pa na drugi strani služi kot motiv za politično propagando v tradicionalnih medijih.

V diplomski nalogi želim raziskati, kakšen vpliv je imel internet pri procesu osamosvajanja Slovenije, tako neposredno z obveščanjem kot posredno kot tema člankov v tiskanih medijih. Tako postavljam manj znano ozadje interneta v kontekst osamosvojitvene vojne. Ugotavljam, na kakšen način se je po internetu obveščalo države po svetu, in kakšen vpliv na osamosvojitve ter nadaljnji razvoj interneta je imelo to delovanje. Na podlagi analizirane teorije in analize člankov ter elektronske pošte predstavljam razliko med informativnimi vsebinami slovenskih prostovoljnih obveščevalcev in političnopropagandnimi vsebinami srbskih tiskanih medijev ter na tak način orišem takratno dogajanje.

Prvi del naloge vsebuje teoretsko analizo, kjer opredelim politično propagando in informativno komuniciranje kot njen kontrast. Sledijo umeščanje interneta v politični prostor, predstavitev internetne zgodovine v Sloveniji in kontekst osamosvojitve v povezavi z internetom. V empiričnem delu sledi analiza elektronske pošte kot primer prvih poizkusov informiranja preko interneta, letaka in člankov iz slovenskega dnevnika Delo in srbskega dnevnika Politika kot odziv tiskanih medijev. Z opredelitvijo pojmov in opisa takratnega dogajanja skušam s pojasnjevalnim pristopom predstaviti takratno dogajanje in vplive, ki jih je imelo obveščanje tujine o dogajanju na slovenskih tleh po internetu na samo osamosvojitve in razvoj interneta.

2 Politična propaganda

Če začetek neke dejavnosti povezujemo s časom, ko je dobila ime, in institucijo, ki je njen nosilec, potem lahko rečemo, da je propaganda nastala v sklopu Katoliške cerkve. Pojem propaganda se je sprva nanašal na širjenje Katoliške vere. Papež Gregorij XV. je leta 1622 ustanovil poseben kolegij *Sacra congregatio christiano nomini propaganda*, ki naj bi skrbel za širjenje vere. Tako je beseda propaganda prvotno pomenila miroljubno širjenje, »sejanje« vere. V francoski revoluciji pa je propaganda jakobincem (1791) pomenila bojevanje proti političnim nasprotnikom in tako dobila politično konotacijo (Vreg 2000, 116). Kljub temu da propaganda ni bila znanstveno definirana in poimenovana, pa njene začetke zasledimo že v 6. stoletju pr. n. št. pri starih Grkih, ko Solon napiše pesem o ceni otoka Salamina kot obliko političnega izražanja mišljenja in jo recitira na glavnem atenskem trgu. Srednjeveški vladar Car Friderich II. velja kot prvi, ki je namensko uporabljal propagando, prva sodobno organizirana propagandna služba pa je ustanovljena v času Napoleonovih vojn, Napoleon pa jo je imenoval služba za javno mnenje (Šiber 1992, 8–11).

2.1 Opredelitev pojma politična propaganda

Propaganda v najbolj nevtralni definiciji pomeni promoviranje, sejanje oziroma razširjanje določene ideje. Ta nevtralna definicija je kmalu izgubila pomen in pridobila slabšalno konotacijo (Jowett in O'Donnell 2006, 2). Ravno zato, ker jasna definicija propagande ni mogoča in niti ni zaželeno, prav tako pa ji je težko pripisati le eno definicijo (Jowett in O'Donnell 2006, 4), bom navedel več definicij.

Vreg (2000, 116) pravi, da je politična propaganda oblika komuniciranja, s katero komunikatorji ali skupine zavestno, namensko, načrtovano in organizirano oblikujejo propagandne projekte in sporočila (simbole in ideologeme), s katerimi oblikujejo in nadzorujejo mnenja in stališča ciljnega občinstva oziroma vplivajo na spremembo njihovih stališč. Propagandist skuša spodbuditi odgovor sprejemalca, ki podpira in pospešuje zelene namere propagandnega delovanja. Propaganda je torej intencionalni sistematski poskus oblikovanja zaznav, spoznanj, mnenj, stališč, vrednot in vedenj sprejemalcev propagandnega sporočila (Vreg 2000, 116).

Propaganda uporablja in zlorablja model prepričevalnega komuniciranja o medsebojni odvisnosti in recipročnosti, da bi ustvarila videz enakopravnega, obojestranskega komuniciranja in zadovoljevanja potreb ter interesov občinstva. Dejansko pa je to

komunikacijski »mehanizem«, ki nas prisiljuje, da sprejemamo kolektivne vzorce mišljenja (Vreg 2000, 116).

Shawn J. Parry-Giles (v Jowett in O'Donnell 2006, 5), ki je preučevala produkcijo propagande v operacijah Trumanove in Eisenhowerjeve hladne vojne, definira propagando kot strateško oblikovana sporočila, ki so razširjena na množice ljudi, ustvarjena s strani institucije z namenom ustvarjanja ukrepov v lastno korist.

Jowett in O'Donnell (2006, 7) definirata propagando kot »nameren, sistematičen poskus oblikovanja percepcij, manipuliranja vedenja in usmerjanja vedenja, da bi dosegli odziv, ki koristi želenemu namenu propagandista«. Dodajata, da propaganda skuša doseči odziv oziroma določeno reakcijo ali akcijo občinstva, ki pospešuje želen namen propagandista (Jowett in O'Donnell 2006, 14). Tukaj razlikujeta med propagando in prepričevanjem, tako da preučujeta propagando kot podkategorijo prepričevanja in informiranja. Tako se ta definicija osredotoča predvsem na namen komunikacijskega procesa.

2.2 Cilji propagande

Cilj propagande je poizkusiti ustvariti določeno stanje oz. stanja pri določenem občinstvu, zato je propaganda poizkus usmerjenega komuniciranja s prioriteto postavljenim ciljem (Jowett in O'Donnell 2006, 8). Stanje, ki je zaželeno, je zaznavno, spoznavno, vedenjsko ali vse troje.

Zaznave ali percepcije se skuša oblikovati prek jezika, podob in simbolov, saj je to proces pridobivanja informacij tako iz zunanjega sveta kot tudi znotraj sebe¹. Ker si člani družbe delijo podobne vrednote, norme, zakone in splošne prakse, obstaja možnost skupne percepcije. Propagandisti izrabljajo medije za širitev vizualnih sporočil za oblikovanje percepcije (Jowett in O'Donnell 2006, 8–12).

Tako, kot se percepcija oblikuje, so spoznanja oz. kognicije manipulirane. Eden od načinov, kako se oblikujejo prepričanja, je prek zaupanja v svoje čute. Odnos do nečesa je kognitivna oz. čustvena reakcija na neko idejo, ki temelji na posameznikovi percepciji. Prav tako pa, ko

¹ Vsak posameznik ima unikatno polje percepcij, nanj pa vplivajo vrednote, norme in samopodoba. Percepcija je odvisna tudi od posameznikovih stališč glede določene problematike (O'Donnell & Kable v Jowett in O'Donnell 2006, 8).

je izoblikovano neko prepričanje oz. odnos, ta vpliva na posameznikovo percepcijo. Oblikovanje kognicij je kompleksen proces, ki se ne izvaja v »vakuumu«, temveč je povezan s kulturnimi in osebnostnimi vrednotami (Jowett in O'Donnell 2006, 12–13).

Tretji cilj propagande je usmerjanje k specifičnemu vedenju. Primer takšnega vedenja znotraj politične propagande v vojni je dezertiranje nasprotnikovih vojakov in ustrahovanje nasprotnika (Jowett in O'Donnell 2006, 13). Propagandist usmerja pretok informacij, da lahko nadzoruje javno mnenje ter ustvarja in manipulira določene situacije z namenom izzivanja želenih vedenjskih reakcij (Malešič 1997, 37).

2.3 Vrste propagande

Jowett in O'Donnell (2006, 16) ugotavljata, da ima propaganda veliko oblik, vedno pa jo sooblikuje aktivna ideologija. Tako je propaganda lahko agitativna z namenom prebuditi občinstvo ali integrativna, ki ima pasiven vpliv na občinstvo. Glede na izvor in zanesljivost vira ter natančnost informacij delita Jowett in O'Donnell (2006, 16–22) propagando na tri skupine:

- BELA PROPAGANDA; zanjo je značilno, da je vir poznan in pravilno identificiran, informacije, ki jih poda, pa naj bi bile natančne. Informacije, ki so blizu resnice, so podane na način, ki občinstvo prepričuje, da je pošiljatelj oz. propagandist »dobronameren«, in tako vpliva na njih. Bela propaganda tako največkrat gradi kredibilnost.
- ČRNA PROPAGANDA²; predstavlja nasprotje beli propagandi. O črni propagandi govorimo, ko je vir prikrit ali lažno naveden z namenom širjenja laži in goljufij, informacije pa so predelane tako, da se zdi, kot da propagando vodi tisti, ki mu je namenjena. Pri črni propagandi gre za »veliko laž«, ki vsebuje vse tipe kreativnih prevar, prav tako pa je deležna veliko pozornosti ob razkritju. Uspeh črne propagande je odvisen od prejemnikove pripravljenosti sprejetja vsebine in kredibilnosti vira. Značilna je bila za nacistično Nemčijo in med balkansko vojno za Srbijo (Pečjak 1995,135).

²K črni propagandi spada tudi dezinformacija. Dezinformacija je oznaka za napačno, nepopolno, zavajajočo informacijo, ki je podana ciljni publiki ali posamezniku. Dezinformacija ni slučajno napačna informacija, temveč je namerno sproducirano sporočilo oziroma novica, katere namen je oslabiti nasprotnika, večinoma pa jo sproducirajo novinarji, ki so tajni agenti drugih držav (Jowett in O'Donnell 2006, 22).

- SIVA PROPAGANDA; je nekje med belo in črno. Vir informacij je lahko, ni pa nujno, da je pravilno razkrit, informacije pa so lahko resnične ali ne. Siva propaganda načeloma uporablja resnične podatke, ki pa so skrbno izbrani glede na javnost in namen, pri tem pa je vir težko odkriti. Uporablja se tudi za osramotitev nasprotnika.

2.4 Informativno komuniciranje in propaganda

Da bi razumeli dogajanja v okolju, potrebujejo ljudje informacije. Te so lahko posredovane na način informativnega komuniciranja, ki velja za nevtralno, saj ga karakterizira posebna in omejena uporaba jezika. Informativni diskurz je komunikacija o rečeh, ki imajo dosežen privilegiran status nespornega. Informator se razlikuje od preostalih komunikatorjev, saj ima namen ustvarjati vzajemno razumevanje podatkov, ki veljajo za natančne, konceptov, ki veljajo za nesporne, in idej, ki temeljijo na dejstvih (Jowett in O'Donnell 2006, 30). Pri informiranju sestavljajo proces obveščanja sporočanje idej, razlaga informacij in usmerjanje. Namen tako pojmovanega informacijskega procesa je doseganje medsebojnega razumevanja. Pošiljanje informacij naj bi bilo nepristransko in naj bi ustvarjalo razumevanje dejstev, političnih zasnov in idej. To naj bi temeljilo na informacijski funkciji, ki obsega kompleksnost sporočila in objektivnost (interpretacija modela Jowett in O'Donnell po Vregu 2000, 104).

Propaganda uporablja informativno komuniciranje na podoben način, vendar je bistvena razlika, da sama namera propagande presega pojem skupnega razumevanja. Namen propagande je promovirati in zagovarjati določeno politično misel ali ideologijo v prid propagandista in ne nujno tudi v prid prejemnika. Prejemnik sporočila lahko misli, da je komunikacija zgolj informativna (Jowett in O'Donnell 2006, 30). Bela propaganda je tako zelo podobna informativnemu komuniciranju, saj informacije izhajajo iz prepoznavnega vira in so natančne. »Razlika med belo propagando in informativnim komuniciranjem je ta, da bela propaganda informira zgolj z namenom promoviranja določene ideologije« (Jowett in O'Donnell 2006, 30). Vreg (2000, 104) tako opiše model informativno-prepričevalne interakcije kot nov pristop, ker združuje sestavine »objektivnega« obveščanja in model prepričevanja³. Vreg (2000, 104) pravi, da Jowett in O'Donnell v informativno-prepričevalnem

³Prepričevanje definiramo kot komunikacijski proces z namenom vplivanja, katerega namen je prepričati prejemnika, naj po lastni volji ponotranji odnose, stališča in določene načine vedenja. Prepričevalec se zavzema za konstruiranje interaktivne odvisnosti s pojasnjevanjem in usmerjanjem. Prepričevanje pa skuša zadovoljiti tako potrebe prepričevalca kot prepričanega (Jowett in O'Donnell 2006, 31–33).

modelu propagande menita, da je propaganda oblika komuniciranja, ki se razlikuje od prepričevanja po tem, da skuša doseči odziv, ki pospešuje in podpira želeni namen propagandista. V propagandno komunikacijo sta tako vključeni sestavini informativnega in prepričevalnega komuniciranja.

Preučevanje moderne propagande je tako v zatiranih kot svobodnih družbah kompleksen poizkus. Posameznikova percepcija komuniciranja determinira, kaj je samoumevno in kaj kontroverzno. Tako je lahko za nekoga propaganda, kar je za drugega izobraževanje. Po definiciji Jowetta in O'Donnellove dejavniki določene namere in manipulacij skupaj s sistematičnim načrtom, da se doseže neka korist propagandistu, razlikujejo propagando od same proste izmenjave idej (Jowett in O'Donnell 2006, 16).

Na klasične metode propagande vpliva tudi internet, saj je prvi pogoj za črno propagando nezmožnost sprejemanja nasprotnih informacij oz. medijski monopol, razvoj sodobnih komunikacijskih sredstev in vsesplošna dostopnost elektronskih medijev pa omogočata dostop do različnih informacij, kar hitro razkrije in onemogoča črno propagando (Kustec Lipicer 2005, 72). Internet s svojo informacijsko dostopnostjo služi kot nov medijski prostor, kjer sta aktivna tudi politično delovanje in propaganda.

3 Internet kot politično orodje in orodje političnega komuniciranja

Tehnologije pridobijo širši družbeni pomen šele tedaj, ko postanejo vitalni del političnega delovanja (Oblak 2003, 2). Tako sta tudi internet in njegova raba z vstopom v politična okolja in zlitjem z utečenimi praksami, ki jih je celo korenito spremenil, pridobila širši družbeni pomen. Pomemben del družbenega, političnega in kulturnega okolja je postal tudi, ko je ustvaril nove oblike komuniciranja, nove možnosti za delovanje in sooblikoval družbene interakcije.

Internet kot politično orodje se prvič pojavi leta 1992 v predsedniški kampanji v ZDA, ko sta Bill Clinton in Al Gore med kampanjo na internetu objavljala celotna besedila svojih govorov, oglasov, stališč do posameznih problemov in biografske podatke. Zaradi ne razširjene uporabe takrat še ni imel večjega učinka, že na naslednjih volitvah leta 1996 pa se je izkazalo, da je internet postal sestavni del volilne kampanje (Vreg 2004, 291). Danes spada internet v tretjo fazo profesionalizacije volilnih kampanj, ki je nastala vzporedno z vzpostavitvijo novih telekomunikacijskih tehnologij. Za ta tip kampanje je značilno, da se ozko osredotoča na posamezne skupine ljudi, ki jih prepoznava na podlagi številnih izvedenih javnomnenjskih anket. Tako ne le naslavlja zainteresirane volivce, temveč so za njih prilagojena tudi volilna sporočila, ki so posredovana tudi prek interneta. Volilna kampanja se zaradi takega pogleda vedno bolj označuje z izrazom ekonomski marketing, pri tem pa se volivca razume kot potrošnika, kandidata pa kot ponudnika neke storitve (Kustec Lipicer 2005, 5).

Danes lahko časnike, radio in televizijo poimenujemo klasični mediji, saj novejša metode prenašanja in posredovanja predstavljajo t. i. elektronski mediji. Ti zaradi svoje narave in dostopnosti omogočajo pretok veliko večje količine informacij, ki poskušajo pritegniti pozornost posameznika, hkrati pa omogočajo bistveno cenejšo informiranje zainteresiranih posameznikov. V informacijski družbi se pripadniki na podlagi lastnih preferenc povezujejo v različne komunikacijske tokove, enkrat kot tvorci, drugič kot prejemniki informacij, obenem pa iščejo informacije o stvareh, ki jih zanimajo in ki podpirajo njihov pogled na svet (Kustec Lipicer 2005, 96).

3.1 Prehod interneta v politični prostor

Nekoč je bil internet prostor, kjer so bili vsi posamezniki svobodni in enakopravni. Prevladovali sta altruistična miselnost in vzajemna pomoč. Zgodnji internet se je nanašal na

omejen dostop in na tehnologijo, ki je temeljila na besedilu. Spodbujal je relativno enakopravno politiko, ki se je opirala na novičarske skupine (newsgroups), elektronske pošne sezname (listservs) in elektronsko pošto. Politike, poizkusov manipulacije in vplivanja na stališča množic ni bilo, bile pa so skupnosti, ki so temeljile na skupnih interesih, različna mnenja pa so spodbujala razmišljanja in razprave. Vse to prav tako ni imelo profitabilnega ekonomskega zaledja. Kmalu so v internet vstopili profitabilno usmerjeni akterji, ki so spremenili internet v pluralistično civilno družbo. Za to je bil zaslužen tako imenovani nov internet, kreiran s spletom, ki je z grafičnim vmesnikom in privlačnostjo množici transformiral kiberprostor v masovni medij, ki je pritegnil ekonomske, družbene in politične struje, ki so ga prej ignorirale. Tako je internet dobil svojo ekonomijo, razvil je lastno delitev dela, soočil se je z zakoni in regulacijami ter tako izgubil politično nedolžnost (Resnick 1998, 52). Ko so aktivnosti na internetu postale produktivne, so se razvile tudi nove institucije, organizacije in politične prakse. Altruistično miselnost je zamenjala zapletena politična ekonomija, razdeljena na javni, neprofitni in profitni sektor (Resnick 1998, 53).

Resnick (1998, 55) razlikuje tri tipe politike v sodobnem kiberprostoru. To so politika znotraj interneta, politika, ki vpliva na internet, in politična uporaba interneta.

3.1.1 Politika znotraj interneta (1998, 56) sestavlja politično življenje kiperskupnosti in preostale internetne aktivnosti, ki imajo zelo malo ali pa nimajo vpliva na življenje zunaj interneta. Zadeva dogovore, ki se vzpostavijo znotraj internetne skupnosti brez političnih ali pravnih norm, to so neki standardi in vedenjske norme, prav tako pa spore rešujejo na interni ravni novičarskih skupin, s tem pa ustvarjajo nove virtualne skupnosti.

3.1.2 Politika, ki vpliva na internet, (1998, 57-60) se nanaša na vrsto vprašanj javne politike, ki izhaja iz dejstva, da je internet nova oblika množične komunikacije. Sestavljajo jo ukrepi in pravila, ki jih ustvarijo politični subjekti. Tisti, ki menijo, da je politika znotraj interneta edina legitimna, menijo, da je politika, ki vpliva na internet, neupravičena, če ne celo nelegitimna. Ker pa je postal internet pomemben fenomen tudi v vsakdanjem življenju, so vlade postale pristojne za varnost na internetu. Tako države ne pojmujejo interneta kot svobodnega teritorija zunaj države. Tukaj se pojavlja vprašanje svobode govora in cenzure vizualnega ter tekstovnega materiala. Tako kot želijo zaščititi otroke pred pornografijo, pa želijo avtoritarne države zaščititi svoje državljane pred nevarnimi družbenimi in političnimi idejami. Primer tega je kitajska cenzura v obliki blokade dostopa do različnih spletnih strani.

3.1.3 Politična raba interneta (1998, 60-67) se nanaša na aktivnosti navadnih državljanov, političnih aktivistov, političnih strank in vlade, da dosežejo zastavljene cilje, ki nimajo povezave z internetom. Tako se prek interneta skuša vplivati na politične aktivnosti v vsakdanjem življenju. Politične stranke in kandidati ustvarijo spletne strani tako, da vplivajo na politično vedenje njihovih obiskovalcev. Posebne interesne skupine, skupine, ki izvajajo pritisk, in nestranske skupine javnega interesa uporabljajo internet kot poceni in hiter način komuniciranja in informiranja tako med člani kot tudi z drugimi uporabniki interneta. Politične strani pogosto pozivajo goste k politični interaktivnosti in pošiljanju elektronske pošte svojim predstavnikom v vladi. Politične dejavnosti prek interneta predstavljajo le podaljšek samega političnega delovanja »off line«. Zdaj so skoraj vse stranke in kandidati prisotni na internetu, dejavni pa so tudi aktivisti. Spletne strani imajo vlogo predstavitve nekega stališča, informiranja, vplivanja in prepričevanja tistih, ki jih obiščejo. Nekoč so te strani urejali prostovoljci, medtem ko so zdaj skrbno načrtovane tako, da so privlačne, pregledne in bogate z informacijami. Na spletu se predstavlja določeno izkušnjo in odraža organizirano strukturo pluralističnega političnega življenja v resničnem svetu (Resnick 1998, 49).

3.2 Politične funkcije interneta

Z vraščanjem komunikacijskih tehnologij v različne sfere družbenega življenja internet pomembno spreminja številne dejavnike. Omogoča nam nove *oblike komunikativnega delovanja* – tako sinhrono kot asinhrono, spreminja *način izražanja mnenj*, kjer ponuja možnost prikrivanja identitete. Vpliva na širjenje *razumevanja političnih akcij*, saj računalniško posredovano komuniciranje odpira nove metode za politično delovanje, kot so podpisovanje elektronske peticije, pisanje elektronske pošte politikom in drugim javnim osebam, sodelovanje v spletnih javnomnenjskim glasovanjih. S tem se pomembno preoblikuje dosedanje oblike *interakcij s političnimi institucijami*, kjer lahko politični akterji na internetu javno predstavljajo svoje programe ter odločitve in s tem prispevajo k učinkovitejšemu informiranju ljudi. Prav tako se spreminja tudi *način prepoznavanja političnih somišljenikov*, saj se prek računalniških razpravljalnih forumov tvorijo specifične interesne skupine (Oblak 2003, 5).

Novi komunikacijski in informacijski postopki, vezani na internet, »*bodisi poenostavijo načine javnega delovanja, preoblikujejo pogoje in okoliščine kolektivnih in individualnih političnih akcij, bodisi vzpostavljajo nove oblike politik, ki temeljijo na horizontalnih in ne le*

*na vertikalnih komunikacijskih poteh*⁴« (Oblak 2003, 5). Nove digitalne tehnologije ponujajo možnost za krepitev moči državljanov in imajo v primerjavi z množičnimi mediji, kot so tisk, radio ali televizija, številne prednosti, saj slabijo verjetnost cenzure in ukazovanja ob izražanju svojega mnenja. Konkretni tehnološki potenciali interneta, ki predstavljajo tudi njegovo funkcionalnost, so preprosta in univerzalna dostopnost, interaktivnost, decentraliziranost, nehierarhičnost in interna povezanost, neprisiljeno komuniciranje, svoboda izražanja, neomejena tematizacija in participacija zunaj tradicionalnih političnih institucij (Oblak 2003, 53).

Po Davisu in Ovnovi (1998, 113) izpolnjuje internet vsaj štiri politične funkcije:

- Dostop do novic in političnih informacij, ki jih je bilo prej manj na voljo. Njegova lastnost je združevanje različnih medijev, kot sta tisk in televizija, v en medij, ki je dostopen prek računalnika.
- Povezuje javne uslužbence in državljane prek uradnih vladnih in drugih spletnih strani. Primer tega so na vladnih straneh objavljeni podatki o resolucijah, amandmajih, proračunih, transkripti sej, zakoniki ipd.
- Omogoča forum za politične razprave o različnih tematikah. Včasih so te potekale prek usenet skupin, danes prek spletnih forumov, sam potek razprave pa je odvisen tudi od stopnje anonimnosti.
- Deluje kot indikator javnega mnenja z možnostjo takojšnjega odziva na dogodke in odločitve. Sprva je to potekalo po elektronski pošti, ker pa je bilo te veliko, so se na vladnih straneh pojavili obrazci, s katerimi je prišlo do kategorizacije in s tem lažje organizacije in posredovanja sporočila pristojnemu oddelku ter do hitrejšega odgovora.

Z razvojem interneta so se tudi politiki zavedali vedno večje moči interneta. Tako so svoje kampanje preselili tudi na splet. Volivcem ponujajo številne informacije, na spletnih straneh pa najdemo tudi razne animacije, oglasne kampanje in celo igre, o vsem pa lahko dobijo politiki tudi povratno informacijo. Internet s svojo dvosmernostjo omogoča razpravo med

⁴ Politična dejavnost vključuje tako horizontalno kot vertikalno razsežnost delovanja. Horizontalna se izraža v doseženi stopnji politične informiranosti, interesu za politiko, pripravljenosti ali motivaciji za participacijo, vertikalna raven pa nakazuje dejanski vpliv posameznikov na voditelje ali vladne dejavnosti (Oblak 2003, 6).

državljeni in politiki. Povezave z različnimi vladnimi službami omogočajo izmenjavo pogledov, stališč, kritike in pohvale preko elektronske pošte. Internet omogoča podrobnejše spoznavanje politikov, prav tako pa omogoča tudi lažje ciljanje na določene segmente družbe.

4 Vloga interneta v času osamosvojitve

Internet ali medmrežje je v splošnem smislu globalni sistem medsebojno povezanih računalniških omrežij, ki uporabljajo standardni Internet Protocol Suite (TCP/IP). Kot »globalna mreža vseh mrež« je sestavljen iz več milijonov zasebnih, javnih, akademskih, poslovnih in državnih omrežij, ki so povezana prek elektronskih, optičnih in brezžičnih omrežij (Wikipedia 2011).

Tomaž Kalin opredeli internet tako: *»V najširšem smislu so to ljudje, računalniki in informacije, ki so elektronsko povezani s skupnimi postopki (protokoli) za medsebojno komunikacijo«* (Vehovar in Batagelj 1998, 10).

Pojem internet se pogosto navaja kot sinonim pojmu splet, kar pa ni niti tehnično niti konceptualno ustrezno (Oblak Črnič, Petrič 2005, 14). Internet je širši pojem za svetovno povezano omrežje, ki omogoča delovanje različnih servisov, med katerimi sta nam danes najbližja svetovni splet in elektronska pošta (Ocvirk 2006). Tako je sam internet podlaga za svetovni splet oziroma World Wide Web, ta pa je na svoj razumljiv način svetovno omrežje približal širšemu krogu uporabnikov.

Eden najosnovnejših načinov uporabe interneta v njegovih zgodnjih obdobjih je elektronska pošta. Omogoča prenos krajših ali daljših sporočil od uporabnika do uporabnika. Za izvedbo te funkcije je bil izdelan skupek protokolov, ki skupaj tvorijo MTS (Mail Transfer System – Sistem za prenos pošte), ki uporablja internet kot sredstvo za prenos podatkov (Vehovar in Batagelj 1998, 14). Tako je bilo v času osamosvojitvene vojne mogoče prenašati le zelo omejen nabor osnovnih znakov, zdaj pa je mogoče prenašati poljubne datoteke, zvočne zapise, slike in video zapise.

Slovenske okoliščine razvoja interneta so vpete v evropski kontekst razvoja telekomunikacij, ki se tesno navezuje na specifični razmah znanstvenih omrežij in političnih strategij Evropske unije pri prehodu v tako imenovano informacijsko družbo (Oblak Črnič 2008, 152).

4.1 Začetki in razvoj interneta v Sloveniji

Podobno kot drugod so tudi v Sloveniji začetki interneta vezani na znanstveno polje. Predvsem so zaslužne pobude, projekti in ideje, ki jih je razvijal Institut Jožef Stefan (IJS) z vidnimi sodelavci. Oblakova (2008, 157) navaja, da je takratni direktor IJS dr. Tomaž Kalin že konec osemdesetih spodbudil razvoj interneta v Sloveniji. Uspelo mu je včlaniti takrat še

Jugoslavijo v evropski mednarodni projekt COSINE (Cooperation for Open System Interconnection Networking in Europe) v okviru projekta EUREKA, pri katerem je Slovenija, sprva seveda kot jugoslovanska, kasneje kot samostojna članica, delovala že od leta 1987. To je bil projekt izgradnje komunikacijske infrastrukture za evropsko znanost po standardih ISO/OSI. Projekt je koordiniral Odsek za digitalne komunikacije in mreže, vodil pa ga je dr. Janez Korenini. Leta 1989 so tako vzpostavili prve mednarodne povezave s pomočjo nacionalnega PTT-sistema, ki je ponudil paketno omrežje Jupak, imenovano IXI. Tako se je v Sloveniji na IJS vpeljala elektronska pošta po standardu X.400, s tem pa se je prek zakupljene mednarodne linije zmogljivosti 48 kb/s odprla povezava v svet (Oblač Črnič 2008, 157; Bonač 2006).

Za začetek uporabe »pravega« interneta v Sloveniji štejemo prvo povezavo s protokolom IP, ki je bila vzpostavljena oktobra 1991 med Institutom Jožef Stefan in nizozemskim inštitutom za jedrsko fiziko (NIKHEF). V laboratoriju za odprte sisteme in mreže na IJS je bil takrat postavljen primarni domenski strežnik za domeno .yu. Vrhnja domena .si je bila registrirana leta 1992 po osamosvojitvi Slovenije, kljub temu pa se je uporaba .yu nadaljevala še precej časa in šele konec devetdesetih let so register prenesli na Univerzo v Beogradu (ISOC-si 2011).

Slovenija je bila vključena v evropski omrežni sistem, ki se je sprva razlikoval od ameriškega, prav tako pa se je razvijal počasneje. Temeljlil je na specifičnih, po mnenju nekaterih boljših, a preveč zapletenih komunikacijskih protokolih. Evropa je namreč hotela uveljaviti svojo, na osnovi standardov ISO/OSI temelječo tehnologijo, vendar je kasneje prevladala preprostejša ameriška tehnologija TCP/IP (Kirstein v Oblak Črnič 2008, 157). V evropskih državah so sprva obstajale nacionalne akademske mreže – National Research and Educational Network (NERN), kjer so se znotraj vsake države povezovalе raziskovalne in izobraževalne institucije; v Jugoslaviji se je to omrežje imenovalo Yupak (Bonač 2006). Za doseganje globalne povezanosti so se akademski računalniški centri povezali v omrežje EARN (European Academic Research Network), ki je služilo kot prehodni vmesnik med Evropo in ZDA. Imelo je skupne protokole z omrežjem BITNET, ki je bilo na vrhuncu leta 1991, povezovalo pa je ves svet (Wikipedia 2011). Do zgodnih devetdesetih je bil dosežen standardni protokol IP/X.25, s prihodom spleta pa je popolnoma prevladal protokol TCP/IP, saj je HTTP deloval zgolj na tej platformi (P. T. Kirstein 2004, 4–7). Čas, ko prevladujejo komunikacijski omrežni standardi protokola X.25, v tehničnem smislu imenujemo »polinternetno obdobje« (Oblak Črnič 2008, 158).

Tako je bila aprila leta 1990 ustanovljena jugoslovanska akademska mreža YUNAC s sedežem na IJS, ki naj bi spodbujala rabo interneta med akademskimi ustanovami. Povezala je obe slovenski univerzi in raziskovalne inštitute, vendar le za kratek čas, saj je YUNAC razpadel z razpadom Jugoslavije (Oblak Črnič 2008, 157; Bonač 2006). YUNAC je bil tako jugoslovanski NERN, ki je bil povezan v evropski EARN, ki je omogočal povezavo tudi z ZDA in preostalim svetom, kjer je bilo v uporabi omrežje BITNET. Internet je takrat prek različnih protokolov na znanstveni in univerzitetni ravni povezoval Jugoslavijo z vsem svetom.

4.2 Zgodovinski kontekst osamosvojitve

Nečak in Repe (2003, 315) pravita, da so v času pred volitvami leta 1990 kot možne rešitve za obstoj države nastajali razni modeli, zlasti »asimetrična« federacija in konfederacija, ki jo je po začetnih zahtevah po odcepitvi oz. popolni državni suverenosti zagovarjala tudi slovenska opozicija. Kljub temu pa za tovrstne predloge v Jugoslaviji ni bilo soglasja, obenem pa se je krepilo spoznanje, da Jugoslavije ne bo mogoče obdržati. K takemu spoznanju je Slovence spodbujalo prepričanje, da njihovi razlogi za življenje v obeh Jugoslavijah niso bili uresničeni (Nečak in Repe 2003, 315). Na prvih večstrankarskih parlamentarnih volitvah marca 1990 je oblast dobil Demos, samo politično razmerje sil med novimi strankami in starimi političnimi silami pa je bilo razdeljeno skoraj na polovico.

Kljub velikemu medsebojnemu nezaupanju med novo oblastjo in opozicijo, ki so jo zastopale stare politične sile, se je postopoma oblikovalo soglasje glede slovenske suverenosti in poti, kako jo doseči. Vrh Demosa se je odločil za plebiscit, ki ga je podprla tudi opozicija in na katerem so z veliko večino odločitev za samostojno Slovenijo 23. decembra 1990 potrdili tudi slovenski državljani. Na drugi strani pa sta tako Evropska skupnost kot ZDA podpirali ohranitev Jugoslavije. Tako sta od zadnjega jugoslovanskega predsednika vlade Anteja Markoviča pričakovali, da bo, če treba, s trdo roko, umiril politične in nacionalne strasti, obdržal državo skupaj in izvedel prehod v tržno gospodarstvo. Markovič je na obiskih v Sloveniji prepričeval politike in poslance, prav tako pa je na nastopu pred slovensko skupščino predlagal, naj se Slovenija ne odcepi, temveč se odloči za postopno razdruževanje od Jugoslavije. Računal je, da bi z zavlačevanjem lahko obdržal Jugoslavijo skupaj. Posredno je slovenskim politikom grozil tudi s silo, pri čemer se je skliceval na »mandat« ZDA in zahodnoevropskih držav, da lahko napravi red.

Evropska skupnost je zagovarjala stališče, da neodvisnosti Slovenije in Hrvaške ne bo priznala, dokler obstaja možnost dogovora v Jugoslaviji, ki so ji obljubljali tudi posojila v višini več milijard dolarjev in hitro vključitev v EU, če ostane skupaj in se reformira. Slovenska skupščina je kljub neugodnim zunanjim okoliščinam in grožnjam iz Beograda ter s strani armade 25. junija sprejela temeljno ustavno listino, ustavni zakon za njeno izvedbo in deklaracijo o neodvisnosti, s čimer je Slovenija pravnoformalno razglasila neodvisnost. Istega dne so slovenske oblasti prevzele nadzor nad carinarnicami in mejnimi prehodi. Naslednji dan je bila pred parlamentom tudi slovesna razglasitev neodvisnosti (Nečak in Repe 2003, 316).

V noči s 25. na 26. junij 1991 je zasedala Zvezna vlada in sklenila, da je treba zaradi uresničevanja zveznih predpisov o prehodu državne meje, nemotenega odvijanja prometa in uresničevanja mednarodnih obvez SFRJ ponovno prevzeti pod zvezno kontrolo mejne prehode v Sloveniji. Tako so že 26. junija enote JLA brez bojov zasedle vse mejne prehode na Primorskem, 27. junija zjutraj pa je oklepna enota iz Karlovca prestopila slovensko-hrvaško mejo, začeli pa so se tudi drugi premiki in posredovanja JLA. To je slovensko predsedstvo na razširjeni izredni seji ocenilo kot neposredno nasilno intervencijo in poskus trajne okupacije Slovenije ter ukazalo obrambo. S tem se je začela desetdnevna vojna za Slovenijo. Vojska JLA je sprva zasedla večino mejnih prehodov, vendar so slovenske enote Teritorialne obrambe in policije začele učinkovito vzpostavljati ravnotežje. Jugoslovanska armada je bila tedaj nacionalno še mešana, vojakom tudi niso povedali, za kaj naj bi se borili oz. so jim govorili, da je Jugoslavija napadena. Kjer so le mogli, so armado zapuščali slovenski vojaki in oficirji pa tudi Albanci, Hrvati in Makedonci. Jugoslovanski vojaški vrh je napačno ocenil razmere in ni pričakoval, da bo v Sloveniji prišlo do takšnega odpora. Slovensko vojaško in policijsko vodstvo pa je imelo natančne informacije o tem, kaj se dogaja v armadi, posledica tega pa je bila, da spopadi niso bili tako hudi, kot bi lahko bili.

Slovenija je po diplomatskih kanalih, prek medijev, znanstvenih, kulturnih pa tudi osebnih zvez uspešno začela obveščati mednarodno javnost. »Tih mandati«, ki ga je za vzpostavitev reda dobil zvezni premier Ante Marković, se je tako začel iztekati, saj se je javnost v zahodnih državah začela obračati proti politiki svojih vlad (Nečak in Repe 2003, 317).

4.3 Vpliv interneta na politike držav glede priznanja Slovenije

V času jugoslovanske krize so imele tuje države v različnem časovnem obdobju različne poglede glede Jugoslavije. Sprva so si vse prizadevale za dogovor med jugoslovanskimi državami, za politične in ekonomske reforme v Jugoslaviji, ki bi zagotovile stabilno

Jugoslavijo. Pri tem so vztrajale tudi po tem, ko sta Slovenija in Hrvaška že razglasili neodvisnost in ko je že trajala vojna in je potekalo obveščanje o dogajanjih. Med posamičnimi državami ima največ zaslug za priznanje Nemčija, ki so ji takrat mnogi politiki očitali, da je s prezgodnjim priznanjem preprečila rešitev Jugoslavije in spodbudila razširitev vojne, kar pa ne drži. Same ocene, da je Nemčiji razpad Jugoslavije ustrezal, ne držijo, saj je imela v njej velike gospodarske interese. Nemško javno mnenje o pravici do samoodločbe je bilo homogeno zlasti v vplivnih intelektualnih, umetniških in novinarskih krogih, prav tako pa v parlamentu. Nemčija po takratni združitvi NDR in ZRN tudi ni bila obremenjena z obrazci iz časa bipolarnosti in je morda jasneje kot druge države videla prihodnost v novo urejenih evropskih odnosih. Nemčijo je v njeni politiki najbolj podpirala Avstrija, ki se je kot neposredna sosedja Jugoslavije čutila ogroženo in prav zato se je začela odkrito zavzemati za priznanje Slovenije in Hrvaške, vendar ne kot izoliranega dejanja, temveč v kontekstu celovite rešitve jugoslovanske krize. Podobne občutke je doživljala tudi Italija. Repe in Nešović (2002, 398) pravita, da je De Michelis vojno v Sloveniji večkrat označeval kot »medijsko vojno« oz. kot vojno, ki so si jo izmislili mediji. De Michelis je v nekem intervjuju na vprašanje, zakaj je spremenil svoje sovražno stališče do priznanja obeh republik, odgovoril, da se je to zgodilo pod medijskim pritiskom, da je bila slovenska vojna prva virtualna vojna v zgodovini in mojstrovina propagande. Po njegovem mnenju naj bi se odkrito pojavila kot rezultat »brain trusta« posameznih ekspertov v Avstriji in Italiji (z goriške univerze), pripravljen naj bi bil scenarij, po katerem naj bi konflikt naraščal in mobiliziral svetovno javno mnenje v korist Slovenije. Tako je italijanska politika slovensko vodstvo na vse načine odvracala od osamosvojitve. Močna nasprotnica je bila Francija, predvsem zaradi močne srbske propagande. Enako pa so nasprotovale tudi ZDA. Tudi te pa so s časom priznale Slovenijo (Repe in Nešović 2002, 392–409). Kolikšen je bil neposreden vpliv interneta na politike držav in na priznanje samostojnosti Slovenije ni mogoče vedeti. Vendar kot pravi zgodovinar dr. Božo Repe, je imelo informiranje v akademskih krogih po svetu precejšen odziv, prav tako pa se je v zgodovini že izkazalo, da je beseda intelektualca, ki pozna vplivne politike, lahko odločilna (Repe v Zgoznik 2011, 45).

5 Propagandni in informativni vidiki internetnega komuniciranja v času osamosvajanja

V raziskavo sem vključil vsa dostopna in za to tematiko relevantna gradiva. V empirični raziskavi analiziram članke iz tiskanih medijev, letak in elektronska sporočila, ki so bili objavljeni oz. poslani v obdobju med 27. junijem in 29. julijem 1991. Skozi tekstualno analizo vsebine skušam na podlagi analizirane literature opredeliti, za kakšno vrsto sporočila gre, prav tako pa skušam opisati sam potek dogajanja.

5.1 Letak in elektronska pošta

»Prebivalci Slovenije, z odločitvijo Zveznega izvršnega sveta in v skladu z ustavnimi pooblastili Zvezni sekretariat za notranje zadeve in enote Jugoslovanske ljudske armade prevzamejo nadzor nad državno mejo. Ta korak je izsiljen. Neposredno so ogroženi teritorialna integriteta Jugoslavije, mir in varnost prebivalcev in izvrševanje mednarodnih obvez, ki jih ima SFRJ. Prebivalci Slovenije, ostanite doma in na svojih delovnih mestih. Ne dovolite, da vas zlorablajo zoper vaših življenjskih interesov. Vabimo Vas na mir in sodelovanje! Enote Zveznega sekretariata za notranje zadeve in JLA bodo svoje naloge izvrševale dosledno in energično. Vsak odpor bo zlomljen.« (Bolkovič in Polič 1999, 31–32)

Propagandno sporočilo Zveznega sekretariata za notranje zadeve SFRJ, ki je bilo zapisano na letakih, ki so jih jugoslovanske sile odmetavale na področju Slovenije. Bolkovič - Bole se v delu Poziv za zgodovino (Bolkovič in Polič 1999, 31–32) spominja, da je bilo to v četrtek, 27. junija 1991.

S pomočjo analize vsebine ugotovimo, da je letak primer klasične propagande, definirane kot strateško oblikovano sporočilo, ki je razširjeno na množice ljudi in ustvarjeno s strani institucije z namenom ustvarjanja ukrepov v lastno korist (Shawn J. Parry-Giles v Jowett in O'Donnell 2006, 5). Tako je namen letaka promoviranje politične misli v prid propagandista, obenem pa informira zgolj z namenom promoviranja srbske politične ideologije, kar ga označi kot belo propagando (Jowett in O'Donnell 2006, 30). Eden od namenov propagande je usmerjanje k specifičnem vedenju (Jowett in O'Donnell 2006, 13), ki pri analiziranem letaku predstavlja dezertiranje nasprotnikovih vojakov in ustrahovanje nasprotnika. Tako so določena prepričanja in vedenja sam namen propagande in determinirajo propagandno sporočilo. Letak tako sporoča, da so enote JLA prevzele nadzor nad mejo, kar je bilo izsiljeno, saj naj bi bila ogrožena mir in varnost prebivalcev SFRJ. Sledita poziv k miru in grožnja, da

bodo enote Zveznega sekretariata in JLA svoje naloge izvrševale dosledno, energično, vsak odpor pa bo zlomljen. Cilj letaka je ustvariti strah, pasivnost in prepričati Slovence, naj ne izstopijo iz Jugoslavije in naj se ne priključujejo slovenski Teritorialni obrambi – »ne dovolite, da vas zlorabijo zoper vaših življenjskih interesov«. Jowett in O'Donnell (2006, 8) bi definirala, da gre za »poizkus usmerjenega komuniciranja s prioriteto postavljenim ciljem«.

Del pisnega sporočila raziskovalcev IJS, poslanega po elektronski pošti, je vseboval tudi vso vsebino propagandnega sporočila z letaka oziroma »razlago razmer« tedanjega Zveznega sekretariata za notranje zadeve (Oblak Črnič 2008, 158). Z namenom informiranja in opisom objektivnega realnega stanja v Sloveniji in Jugoslaviji je bilo sporočilo posredovano profesorjem in študentom na univerzah ter znanstvenikom na inštitutih po svetu⁵, ki so med seboj prijatelji, sodelavci, znanci oz. prijatelji prijateljev po inštitutih in univerzah, krog prejemnikov pa se je s posredovanjem pošte tudi širil. Posredno so bila sporočila posredovana tudi novinarjem in politikom v tujih državah. Že takrat so imeli raziskovalci, akademiki in zaposleni na institucijah svoje lastne elektronske naslove, tako da so bila vsa sporočila posredno in neposredno naslovljena prek distribucijskih seznamov.

Elektronska sporočila, ki so bila poslana, so bila objavljena v časopisu Delo 5. julija 1991 (Delo 1991b, 11):

- (novice)

JA je bombardirala oddajnik na Krvavcu. Napada pa tudi druge oddajnike. Gensher je zaenkrat odpovedal obisk v Ljubljani.

Beograd je začel izredno močno propagandno vojno proti Sloveniji (Ta ubija vse ujetnike, policija aretira vse družinske člane oficirjev, dum-dum krogle itd., itd.)

General Reseta je obtožil Avstrijo, da je pomagala naši TO.

Avstrija je že ostro zanikala.

Mislím da je v tem trenutku toliko kot vojaška zmaga pomembna zmaga tudi na področju obveščanja. Zato obveščajte še predvsem svoje tuje kolege!

-Franci

⁵Natančnih naslovov, komu vse so bila sporočila posredovana, kdo je bil na elektronskem poštnem seznamu in kako so se ta sporočila širila, je skoraj nemogoče ugotoviti, prav tako pa ta sporočila na IJS in v osebnih arhivih zgodovinarjev, vsaj po dobljenih informacijah, ne obstajajo več.

- (alarm)
Ravnokar sem dobil danes že drugi alarm za zračni napad. Grem na varno.
-Avgust
- Po mojem je to čas, ko moramo neutrudno pisati, telefonirati, tako da ne bo dobljena samo vojna proti JA, ampak tudi vojna proti zahodnjaški zabitosti in nepoštenosti
Še to: prav lepo je bilo videti po TV naše fante z znakom Triglava, namesto krvave zvezde.
Lep pozdrav,
Marko
- Upravo sam čuo da je vojska pucala na cuvile, kada su ovi se ispriječili ispred tenkove kolone koja je išla prema Sloveniji. Navodno je dvoje ljudi poginulo, a sada se po Zagrebu prave barikade. Vojska je izgleda totalno odkazala poslušnost civilima i preuzela vlast u svoje ruke.

Sporočila, ki so bila posredovana po elektronski pošti, lahko opredelimo kot informativno komuniciranje. V njih se navajajo dejstva, ki so s slovenskega stališča, ki izhaja iz pravice naroda o samoodločbi, nesporna. Informatorji imajo namen ustvariti vzajemno razumevanje podatkov, ki veljajo za natančne in temeljijo na dejstvih. Prav tako ne gre za propagando, saj informator in prejemnik sporočila nista v soodvisnem položaju, saj prejemniki nimajo nikakršne koristi in tisti, ki je obveščen, nima kaj pridobiti in izgubiti. Tukaj nastopa internet kot alternativni medij, ki ponuja informacije in interpretacije o dogajanju na slovenskem ozemlju.

5.2 Pisanje časnika Politika

Na ta in druga sporočila, ki so bila poslana iz IJS in drugih ustanov, se je ostro odzval predvsem srbski časopis Politika. Elektronska pošta, domnevno koriščena v politične namene, je bila odmevna do te mere, da so o tem poročali kot o zlorabi računalnikov, propagandni računalniški vojni, zlonamerni uporabi znanstvenega mednarodnega informacijskega sistema, elektronskih lažeh, ...

»Od 28. junija 1991, oddelek za računalniške vede Ljubljanskega inštituta Jožef Štefan uporablja Evropsko akademsko raziskovalno omrežje – EARN za propagandne namene; resnica o »tragičnem trpljenju slovenskega naroda« namenjena svetovni tehnični inteligenci.« (Pešić 1991a, 62) Tako se glasi prvi odstavek članka »Slovenija zlorabila mednarodni informativni sistem – vojna vstopila tudi v računalnike«, ki je bil objavljen 12. julija 1991 v srbskem časopisu Politika⁶. Prvi članek, ki mu jih sledi še osem, »senzacionalno razkriva«, kako Slovenija »ne zbira načinov, kako bi se iztrgala iz Jugoslovanskega objema« in kako v »vojnih igrah na sončni strani Alp niso vključene samo puške in okrutna propaganda, temveč se Jugoslavija razbija tudi z računalniki« (Pešić 1991a, 62). Tako ironično imenujejo IJS kot elektronsko ministrstvo resnice in opisujejo, kako se zlorablja omrežje EARN⁷ za plasiranje propagandnih sporočil, uperjenih proti Jugoslaviji. Vse početje pošiljanja resnice o »tragičnem trpljenju Slovenskega naroda pod okupacijo JNA« (Pešić 1991a, 62), kot je tudi v članku napisano v narekovajih je označeno kot »svojevrstno zastrupljanje elektronske mreže, namenjene predvsem za prenos strokovnih informacij« (Pešić 1991a, 62). V Politiki piše, da je bilo eno izmed teh tudi »cirkularno pismo« Marka Bonača, Dušana Cafa in Jurija Tasiča iz IJS.

O razsežnostih in vplivu (sicer enostranskega, kot piše Politika) informiranja priča tudi v Politiki (12. julij 1991) objavljen odziv z Japonske in iz ZDA. Profesor z univerze v Tokiu, ki je zgrožen nad usodo slovenskega naroda, prosi IJS, da mu pomagajo najti kakšnega Slovenca na Japonskem, ki bi bil pripravljen na televiziji in v tiskanih medijih govoriti o dogajanju v Sloveniji. Sporočilo je prispelo tudi do novinarja iz Bostona, ki se zahvaljuje za informacije, ki jih dobiva, saj, kot pravi, deluje pri manjši novinarski hiši Middlesex News, kjer nimajo denarja, da bi poslali reporterja v Slovenijo, novice iz IJS pa so več kot dobrodošle, saj so brezplačne (Pešić 1991a, 62). To je le eden od primerov, kakšen domet in vpliv so imela ta sporočila.

⁶Vsi analizirani članki iz časopisa Politika, katerih avtor je Milenko Pešić, so bili objavljeni v reviji Praksa.

⁷V brošuri o EARN je ta predstavljena kot zadovoljitev želje raziskovalcev po komuniciranju in tako izmenjavi sporočil po elektronski pošti (Delhaye 1986, 41). Tako so raziskovalci, znanstveniki itd. komunicirali med seboj, njihovi odnosi pa so bili pogosto ne le uradne, temveč prijateljske narave. Ker so imeli člani lastne osebne elektronske naslove, se je omrežje uporabljalo tudi za prijateljsko navezovanje in ohranjanje stikov s kolegi tako doma kot v tujini. Tako se je mreža EARN znotraj akademske raziskovalne sfere uporabljala tako za znanstveno kot tudi zasebno rabo.

Kot piše časopis Politika, pregled elektronskih pisem, ki so krožila po svetu, razkriva marsikaj. Prva sporočila so v glavnem nesistematična in predstavljajo lastne vtise in doživljanja samih raziskovalcev o spopadih Teritorialne obrambe in JNA. Nekaj dni kasneje se začnejo v mrežo EARN emitirati tudi informacije iz Slovenske tiskovne agencije. Med poslanim materialom so tudi zgodovinski vidiki nastanka slovenske države in opis odnosov vodečih jugoslovanskih republik zadnjih nekaj let. Vse to pa je, kot priča Politika (Pešić 1991a, 62), pisano v duhu »slovenske demokracije«.

Kasneje se v članku Politike, objavljenem 12. julija 1991, ponovno postavi vprašanje (ki se konstantno ponavlja tudi v sledečih člankih), ali je dovoljena uporaba računalnika za politične propagandne namene. Zato direktor Beograjskega laboratorija za prenos podatkov Mihajlo Pupin preiskuje sum, da gre za svojevrstno legalno zlorabo najhitrejšega elektronskega medija – računalnika (Pešić 1991a, 62).

Kot dokaz, da Slovenci zlorabljuje akademsko omrežje v t. i. propagandne namene, v časopisu Politika v članku, objavljenem 14. julija 1991, prepisujejo zaglavje elektronskega sporočila, ki pravi: *»Dragi prijatelji, oprostite da zlorabljam WG1 distributivno listo. Vendar mislim, da lahko širjenje teh informacij po svetu pripomore da se prelivanje krvi konča hitreje.«* (Pešić 1991b, 63) Temu sledi še en tak primer, kjer je navedeno: *»že drugič zlorabljam distribucijsko listo, ki ni namenjena za pošiljanje informacij o vojni«* (Pešić 1991b, 63), preostala vsebina sporočila pa ni navedena. Članek nato razkrije, da tudi srbska stran pošilja podobna sporočila, vendar z razliko, da to, kar delajo oni, ni nikakršna politična propaganda, kot to počnejo kolegi iz Slovenije in Hrvaške, saj to počnejo prostovoljno in na lastno iniciativo, obenem pa omenijo, da ima Slovenija za pisanje teh sporočil plačane ljudi, kar pa ne drži. V člankih ki sledijo, poročajo, kako sta *»slovenska in hrvaška propaganda v četrti prestavi«* (Pešić 1991c, 64), kako so *»četniki vstopili v računalnike«* (Pešić 1991c, 64), objavljeno 17. julija 1991, kako so *»Slovenci pravi čas ugotovili, kako je informacija, pa četudi lažna, blago«* (Pešić 1991č, 66), omenjajo *»elektronske laži iz Zagreba in Ljubljane o Srbih«* (Pešić 1991č, 66), obveščanje po elektronski pošte poimenujejo *»elektronska vojna«* (Pešić 1991č, 66), objavljeno 20. julija 1991, omenja se, kako se *»dnevno v svet pošilja stotine megabajtov laži«* (Pešić 1991d, 67) in kako so *»Srbi obtoženi za kršenje svobode, demokracije in človekovih pravic«* (Pešić 1991d, 67), kako se je *»zastrupljalo omrežja z virusom politike«* (Pešić 1991d, 67), objavljeno 21. julija 1991, ipd.

Glede na tekstualno analizo lahko rečem, da članki v časopisu Politika vsebujejo elemente politične propagande. Sami članki vsebujejo dejavnike informiranja in delno resnične podatke, ki pa so postavljeni v kontekst propagandnega komuniciranja. V člankih tako prevladujejo komentirane informacije, kjer gre za mešanje informativnih prispevkov in političnih komentarjev, saj se novinarji ne vzdržijo lastnih komentarjev in vrednostnih sodb tudi v prispevkih, katerih namen je informiranje. Tako članki informirajo z namenom promoviranja srbske ideologije, kjer zagovarjajo, kako sta Slovenija in Hrvaška razbili Jugoslavijo, zdaj pa širita laži prek računalnikov. To se razkrije prek uporabe jezika, ki je dokazano močno orodje propagande (Malešič 1997, 43). Tako se polarizirajo vrednote prek črno-bele predstavitve realnosti, uporabe nacionalizma, obtožb in diskreditacije. Tako se poizkuša pri občinstvu ustvariti določeno zaznavno in spoznavno stanje, ki pa je v prid propagandistu in pospešuje njegov namen.

5.3 Poročanje slovenskega časopisa Delo

V časopisu Delo se 3. julija 1991 pojavi članek, ki je neposredno vezan na kontekst obveščanja in znanstvene sfere v osvoboditveni vojni. To je prvi takšen članek v tistem obdobju, objavljen v rubriki Znanje za razvoj, na 7. strani, članek pa podpisuje takratni minister za znanost in tehnologijo prof. dr. Peter Tancig. Članek z naslovom »Slovenski znanstveniki za mednarodno razumevanje in priznanje Slovenije« opisuje: *»Dostojanstven in odločen upor prebivalcev Slovenije z ničemer izzvani brutalni vojaški agresiji na našo samostojno in neodvisno državo je izredno odmeval v celotnem svetu.«* (Delo 1991a, 7) Sledi, da se države rojevajo skoraj izključno z vojno, kar nam daje možnost za hitrejšo priznanje in da nam je javno mnenje v številnih zahodnih državah naklonjeno, da pa do podobnega premika prepočasi prihaja v odločujočih političnih krogih. Navaja, kako je očitno, da sta v številnih tujih okoljih premalo prisotna znanje in zavedanje o pravih vzrokih jugoslovanske krize ter o številnih in dolgotrajnih, a žal neuspešnih slovenskih prizadevanjih za miroljubno in sodobno preurejanje jugoslovanske skupnosti, ter pravi: *»Številni slovenski raziskovalci so s strokovnimi in osebnimi vezmi vpeti v mednarodno znanstveno skupnost, ki v sodobnih državah predstavlja pomemben segment javnega mnenja in tudi političnega pritiska.«* Temu z odebeljeno pisavo sledi poziv: *»Zato pozivam vse raziskovalce v Sloveniji, da izkoristijo vse dostopne komunikacijske možnosti (faks, elektronska pošta, telefon) in z obveščanjem svojih kolegov v tujini omogočajo ustrežnejšo obveščenost tujine o stanju v Sloveniji, o naših okoljih za razreševanje jugoslovanske krize in o naših stališčih o dogajanjih, ter na ta način tudi oni*

pripomorejo k našemu hitrejšemu mednarodnemu priznanju.» (Delo 1991a, 7) Članek razkrije, da obveščanje že poteka, saj pozivu sledi zahvala vsem raziskovalcem, ki so v minulih dneh samoiniciativno opravili izjemno pomembno delo z obveščanjem svojih kolegov v številnih tujih državah. Analiza pove, da v članku predstavnik oblasti poziva civilno družbo k obveščanju o dogajanju. To težko opredelimo kot informativno komuniciranje ali propagando, saj gre za poziv in ne prepričevanje. Ta je eden od ofenzivnih vidikov v psihološki obrambi.

5. julija 1991 v Delu objavijo članek z naslovom »Tudi računalnikarji so se vključili v vojno kot označevalci pravih podatkov«. Z analizo članka ugotovimo, da so informatorji zelo aktivni, saj je bilo v minulih dneh poslanih na stotine sporočil, ki so jih poslali različni obveščevalci. Rok Vidmar, takratni sistemski programer v Računalniškem centru Univerze v Ljubljani, poroča, da so bili naši in tudi drugi študenti dobro povezani prek elektronske pošte. Povezani so bili prek dveh naslovov, kjer so se sporočila zbirala in od tam pošiljala na množico naslovov. Eden od teh nabiralnikov je bil RokPress, postavljen v Salt Lake Cityju v ZDA, drugi pa je bil Pisma bralcev, ki je bil postavljen v Waterlooju. Rok Vidmar omeni, da so sama sporočila na »ljubiteljski ravni« in da se pogovarjajo, da bi vzpostavili zvezo s Slovensko tiskovno agencijo (za ta korak je dobil tudi zeleno luč na republiškem ministrstvu za informiranje), katere sporočila bi posredovali naprej, s tem pa bi bili naši ljudje toliko obveščeni, da bi lahko suvereno nastopali na televiziji, radiu ali v časopisu in tako vplivali na javno mnenje v svojem akademskem okolju. Pri tem pa so zelo pomembna tudi sporočila v angleškem jeziku. Poudari tudi, da sta elektronska povezava in njena uporaba po osebnih iniciativah zelo dobro izkoriščeni (Delo 1991b, 11).

6 Zaključek

V času vojne in po njej je internet odigral pomembno vlogo pri procesu osamosvajanja. Gams (IJS 2000, 295) pravi, da so bili takrat na naši strani tako svetovni mediji, ki so prikazovali odpor majhne države proti stari komunistični državi, kot tudi večina ljudi, ki je takrat uporabljala računalniške medije. Tako so prek elektronske pošte med vojno posredovali v svet ogromno količino informacij, ki so naklonjeno prikazovale razmere pri nas, sama sporočila pa so dosegla nekaj deset milijonov ljudi po svetu (IJS 2000, 295). Uporaba interneta s srbske strani najverjetneje ni bila tako aktivna, saj je bil, kot pravi Gams (IJS 2000, 295), vzhodni del Jugoslavije takrat še precej nevešč in neobveščen o možnostih elektronskega komuniciranja.

Uporaba računalnikov in interneta v času vojne je vplivala tudi na širjenje uporabe in prihodnji razvoj interneta. Članek, objavljen v Delu 10. julija 1991, priča, da je mariborski center elektronske pošte rodila prav vojna (Delo 1991c, 7). Tako je v tistem času začel predčasno delovati tretji slovenski center elektronske akademske pošte, vzpostavila pa se je tudi prva mednarodna povezava med Ljubljano in Amsterdamom. Z osamosvojitvijo Slovenije in na pobudo dr. Kalina je leta 1992 tedanja vlada Republike Slovenije ustanovila nov javni zavod ARNES (Akademska in raziskovalna mreža Slovenije), to idejo pa sta podprla takratni minister za znanost in tehnologijo ter državni sekretar. Ministrstvo je s tem prispevalo potrebna sredstva za nakup strežnika, ki je omogočal nekaj sto naslovov elektronske pošte (Oblak Črnič 2008, 158). Zavod ARNES je z izgradnjo akademskega in raziskovalnega omrežja omogočil pravi internetni preporod, saj se je tako iz ustanove z enim zaposlenim in skromnimi prostori na IJS v povojnih letih uveljavil kot edina samostojna akademska raziskovalna mreža, ki vsem šolajočim, neprofitnim organizacijam in zaposlenim na univerzah ponuja brezplačen dostop do interneta. Zavod ARNES je leta 1992 dobil tudi pooblastilo za registracijo domen v Sloveniji (Oblak Črnič 2008, 159).

Z analizo dostopnih podatkov sem ugotovil, da so bila sporočila slovenskih informatorjev, ki so bila distribuirana v svet prek elektronske pošte, predvsem informacijske narave, saj zajemajo objektivne opise tekočega dogajanja in stanja na slovenskih tleh. Na tak način se je o vsakdanjih dogodkih na slovenskih tleh prek interneta obveščalo države po svetu. Kljub temu da se neposreden vpliv obveščanja na politike držav ne more izmeriti, menim, da je imelo obveščanje svoj prispevek pri vplivanju na mnenja posameznikov v obveščevanih državah in s tem vpliv na osamosvojitve in priznanje Slovenije. To delovanje je za svojo politično propagando izrabil srbski časnik Politika, ki je s črno-belo prezentacijo realnosti,

obtožbami in diskreditacijo v duhu srbske ideologije poročal o slovenskem in hrvaškem informiranju prek elektronske pošte. Skozi analizo predstavljam tudi potek in ozadje dogodkov med osamosvojitveno vojno, ki so bili povezani z uporabo interneta.

Dandanes je postalo takšno objavljanje novic in informiranje sveta skoraj vsakodnevna praksa, pri kateri internet služi kot alternativni medij, delovanje profesorjev in znanstvenikov na področju informiranja v času osamosvojitvene vojne pa lahko označimo kot prvi takšen poizkus. Uspešno in revolucionarno posredovanje informacij preko interneta je predstavljalo indikator njegove potencialne moči, kar je gotovo vplivalo na osveščenost vodilnih, ter na odločitvi o prispevanju sredstev za nakup strežnika in ustanovitvi zavoda ARNES.

Razvoj tehnologije je spremenil način posredovanja in širjenja podatkov iz elektronske pošte na spletne servise, kot so Twitter, Youtube, Facebook ali spletni blog, ki uporabljajo internet kot medij prenosa in distribucije, moderna tehnologija pa omogoča, da so te informacije danes tudi v obliki videoposnetkov in slik. Ker je tehnologija danes veliko lažje dostopna, vlogo, ki jo je takrat imela znanstvenoraziskovalna sfera, danes prevzemajo razna gibanja in posamezniki, njihovo poročanje pa večkrat emitirajo tudi svetovni mediji. V zadnjem času prihaja tudi do cenzure in poizkusov izklopa interneta na določenih področjih, z namenom omejitve obveščanje sveta o tamkajšnjem dogajanju, kar pa zgolj dokazuje moč in razsežnost interneta, ki so jima bili priča že slovenski informatorji.

7 Literatura:

- Atton, Chris. 2002. *Alternative Media*. London: Sage Publications.
- BBC. 2011. *Libya starts to reconnect to internet*. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/technology-14622279> (22. avgust 2011).
- Bolkovič, Milan in Vasilij Polič. 1999. *Poziv za domovino*. Ljubljana: Založba Čas.
- Bonač, Marko. 2006. *Zgodovinski razvojni vidik in vizija akademsko-raziskovalnih omrežij v Sloveniji in Evropi*. Prosojnice ARNES.
- Davis, Richard in Diana Owen. 1998. *New Media and American Politics*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Delhaye, J.L. 1986. The European Academic and Research Network (EARN). *Centre Donnees Stellaires – Information Bulletin* (30): 41-46.
- *Delo*. 1991a. Slovenski znanstveniki za mednarodno razumevanje in priznanje Slovenije, 7 (3. julij).
--- 1991b. Tudi računalnikarji so se vključili v vojno kot oznanjevalci pravih podatkov, 11 (5. julij).
--- 1991c. Mariborski center elektronske pošte je rodila vojna, 7 (10. julij).
- Institut »Jožef Stefan«. 2000. *Pripovedi o IJS: ob 50-letnici Instituta "Jožef Stefan"*. Ljubljana: Institut "Jožef Stefan".
- ISOC-si, Slovensko združenje za računalniške komunikacije. *Internet v Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.isoc-drustvo.si/?page_id=158 (19. avgust 2011).
- Jowett, Garth S. in Victoria O'Donnell. 2006. *Propaganda and persuasion*. London: Sage Publications.
- Kustec Lipicer, Simona. 2005. *Politološki vidiki volilne kampanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Malešič, Marjan. 1997. *Propaganda in war*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nećak, Dušan in Božo Repe. 2003. *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine: učbenik za študente 4. letnika*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Oblak, Tanja. 2003. *Izzivi e-demokracije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede
- --- in Gregor Petrič. 2005. *Splet kot medij in mediji na spletu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Oblak – Črnič, Tanja. 2008. O začetkih interneta na slovenskem. *Javnost – The Public* (15): 151-174.
- Ocvirk, Vasja. 2006. *Petnajst let svetovnega spleta*. Dostopno prek: <http://www.nasvet.com/svetovni-splet> (19. avgust 2011).
- Pečjak, Vid. 1995. *Politična psihologija*. Ljubljana: Samozaložba.
- Pešič, Milenko. 1991a. Slovenija zloupotrebila medjunarodni informativni sistem. *Praksa* (7-8): 62.
 - 1991b. Beogradski studenti u borbi protiv propagande Slovenije i Hrvatske. *Praksa* (7-8): 63.
 - 1991c. Naučnici po svetu odkrivaju da su žrtve manipulisanja svojih kolega iz Slovenije i Hrvatske. *Praksa* (7-8): 64.
 - 1991č. Kako u SAD deluje slovenačka i hrvatska računarska propaganda. *Praksa* (7-8): 66.
 - 1991d. Kako su kompjuterske mreže postale kanali za političku propagandu. *Praksa* (7-8): 67.
- Repe, Božo in Andrej Nešović. 2002. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan.
- Šiber, Ivan. 1992. *Politička propaganda i politički marketing*. Zagreb: Alinea.
- Resnick, David. 1999. Politics on the Internet: The Normalization of Cyberspace. V *The politics of cyberspace*, ur. Chris Toulouse in Timothy W. Luke, 48-69. New York and London: Routledge.
- Vreg, France. 2000. *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- --- 2004. *Politični marketing in demokracija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vehovar, Vasja in Zenel Batagelj, ur. 1998. *Internet v Sloveniji: projekt RIS '96-'98*. Izola: Desk.
- Zgoznik, Staš. 2011. Elektronsko ministrstvo resnice. *Mladina* (26) (1. julij).
- Wikipedia. 2011a. *Bitnet*. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/BITNET> (2. avgust 2011).
- --- 2011b. *Internet*. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/Internet> (2. avgust 2011).